

УДК 37.014.5

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.83.4>

Ю. Є. Зубцова

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

О. О. Андрющенко

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
Запорізького національного університету

ПРОБЛЕМА ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОМЕТОДОЛОГІЧНИХ ТА НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ ПІДХОДІВ В ОСВІТІ

Статтю присвячено проблемі діяльності особистості з точки зору різних методологічних підходів. Розглянуто специфічні особливості загальнометодологічних та науково-практичних підходів в освіті, а саме: аксіологічного підходу, за яким пріоритети освіти і виховання виконують роль певного цільового орієнтира та регулятора педагогічних процесів; акмеологічного підходу, в межах якого, особистість розглядається як така, що розвивається, функціонує, використовуючи шляхи, які забезпечують їй найвищу соціальну і професійну ефективність у діяльності; праксеологічного підходу, основою якого є категорії цінності, якості, норми, цілі, процедури, результати, продукти, корекція діяльності і в межах якого досліджується діяльність особистості на основі синтезу теоретичних знань та практичного досвіду; компетентнісного підходу, який полягає в спрямуванні освітнього процесу на формування ключових та предметних компетентностей, висуває на перше місце не високий рівень поінформованості особистості, а вміння вирішувати проблеми; особистісно орієнтованого підходу, що передбачає урахування своєрідності кожної особистості, інтереси якої проголошуються пріоритетними; інтегрованого підходу, який передбачає організацію освітнього процесу таким чином, щоб забезпечувалась цілісність предметних знань та формування цілісної картини світу. Авторами зацентровано увагу на тому, що в розглянутих загальнометодологічних та науково-практичних підходах наголошується на важливості активної діяльності особистості в освітньому процесі.

Проаналізовано тлумачення категорії «діяльність» у науковій літературі. Особливу увагу приділено діяльнісному підходу, в основі якого є принцип активної діяльності особистості. Доведено, що в основі діяльнісного підходу в освіті є активний характер навчання та орієнтація педагогів на організацію активної діяльності учнів, що дозволить розкривати потенційні можливості особистості та перетворити студента або учня з об'єкта на суб'єкт навчання.

Ключові слова: діяльність, методологічні підходи, діяльнісний підхід.

Постановка проблеми. Основою організації освітнього процесу в закладах освіти є методологічні підходи, що відображають певну концептуальну позицію. У сучасній педагогіці набуває поширення діяльнісний підхід до організації освітнього процесу, що зумовлено зміною ролі педагога з єдиного наставника та джерела знань, на коуча, фасилітатора, тьютора, модератора, педагога-дизайнера. Впровадження ідей діяльнісного підходу обумовлено і науковими дослідженнями щодо діяльнісної природи особистості та пошуком активних форм і методів навчання і виховання. Значущість діяльнісного підходу в освіті також підтверджується низкою документів, а саме: Концептуальні засади Нової української школи, Державний стандарт початкової освіти, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти тощо, які визначають спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок

особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття «діяльність», що є основою та провідним принципом діяльнісного підходу, розглядалось у працях:

– філософів (М. Каган, В. Лекторський, І. Фролов, Г. Щедровицький, Г. Юдін та ін.);

– психологів (Б. Ананьєв, О. Анісімов, О. Асмолов, М. Басов, Г. Балл, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк, О. Леонт'єв, Б. Ломов, О. Лурія, А. Реан, С. Рубінштейн, В. Синьов, Н. Талізіна, Д. Фельдштейн, Л. Фрідман, В. Шадриков, Г. Щедровицький, О. Хохліна, Є. Юдін та ін.);

– педагогів (Ю. Бабанський, І. Ільєсов, Л. Занков, І. Лернер, М. Махмутов, Л. Петерсон, І. Свядковський, М. Скаткін, С. Шацький);

– німецьких та американських науковців (А. Дістервег, Д. Дьюї, В. Кілпатрик, Е. Коллінгс);

– сучасних вітчизняних дослідників (Г. Атанов, І. Бех, Л. Зайцева, Н. Гузій, Г. Іванюк, В. Лозова, Т. Севустьяненко, Б. Сусь, М. Шута та ін.).

Значущість діяльнісного підходу в освіті обґрунтована у роботах І. Беґа, І. Зимньої, О. Колесникової, І. Лернера, Т. Мартинюк, І. Подласого, А. Січкара, М. Шмири та ін.

Разом з тим в роботах, які присвячено різним методологічним підходам в освіті, комплексно не розглянуто важливість активної діяльності особистості.

Мета статті. Мета публікації – проаналізувати особливості методологічних підходів, що визначають діяльність як провідний принцип в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У загальноприйнятому розумінні категорія «підхід в освіті» означає сукупність загальних положень, принципів, прийомів, способів, які використовують для будь-якого впливу або на основі яких організують і здійснюють освітню діяльність.

Так, методологічний підхід, це з одного боку сукупність ідей, які визначають загальну наукову світоглядну позицію вченого, принципів, що складають основу стратегії дослідницької діяльності, а з іншого боку це сукупність способів, прийомів, процедур, які забезпечують реалізацію обраної стратегії в практичній діяльності [4, с. 114].

На сьогодні в освіті існує низка методологічних підходів. Зупинимося на деяких з них, які є важливими в контексті означеної проблеми.

Так, серед загальнометодологічних підходів виділимо аксіологічний та акмеологічний. Основними поняттями аксіологічного підходу (аксі – від грец. αξία – цінність), представники якого В. Андющенко, І. Бех, О. Вишневський, І. Зязюн, В. Кремень, Т. Калюжна, В. Крижко, О. Леонтєв, В. Огнев'юк, М. Окса, М. Підлісний, В. Сластьонін, В. Струманський, О. Сухомлинська, В. Франкл та ін., є «цінність» та «ціннісні орієнтації». Педагогічна аксіологія розглядає освітні цінності з позиції самоцінності особистості і здійснює ціннісні підходи до освіти на основі визнання цінності самої освіти.

Дослідники виділяють певні етапи засвоєння цінностей і наголошують на визначальній ролі активної діяльності особистості. Зокрема О. Рогова зазначає, що процес освоєння цінностей в системі аксіологічного підходу включає етапи пред'явлення цінності, її первинне оцінювання, забезпечення емоційно позитивного ставлення, виявлення сенсу цінності, схвалення, включення в реальні соціальні умови дій і спілкування, закріплення ціннісного ставлення в діяльності та поведінці [15, с. 58]. За переконанням М. Підлісного, спочатку особистість отримує інформацію про існування цінності та умови її реалізації, потім від-

бувається процес трансформації на власну індивідуальну мову, а далі йде активна діяльність, тобто цінність, яка пізнана особистістю, приймається або відкидається [12, с. 28].

В свою чергу акмеологія (акме – від грец. ακμή – вершина) досліджує процес досягнення людиною вершин її творчості та розглядає максимальну досконалість особистості як вершину розвитку її діяльності, головним чином у професійних досягненнях. Дослідниками акмеологічного підходу є К. Абульханова, Б. Ананьєв, О. Анісімов, О. Бодальов, В. Вакуленко, А. Деркач, О. Дубасенюк, С. Кузікова, Н. Кузьміна, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Огнев'юк, С. Пальчевський, А. Реан, Л. Рибалко, М. Рибников, Н. Сидорчук, В. Федоришин та ін.

Особистість, в межах акмеологічного підходу, розглядається як така, що розвивається, функціонує, використовуючи шляхи, які забезпечують їй найвищу соціальну і професійну ефективність у діяльності [14, с. 6].

Сутнісною характеристикою акмеологічного підходу є прагнення до відновлення цілісності суб'єкта, який проходить ступінь зрілості, коли його індивідуальні, особистісні й суб'єктно-діяльнісні характеристики вивчаються в усіх взаємозв'язках для того, щоб сприяти саморозвитку, самовдосконаленню, самовизначенню в професійній діяльності та розвитку творчого потенціалу [2].

У контексті здійснюваного дослідження, значущим для нас є праксіологічний підхід (праксі – від грец. πράξις – дія), представниками якого є К. Адамецький, К. Бернар, П. Бурдо, А. Богданов, Ж. Гостеле, І. Колесникова, Т. Котарбинський, С. Прус, Є. Проварова, Т. Пщоловський, П. Самойленко, С. Семенова, Е. Слуцький, Ф. Сміт, У. Тейлор, Л. Шательє та ін. В межах праксіологічного підходу досліджується діяльність особистості на основі синтезу теоретичних знань та практичного досвіду.

Основою праксіологічного підходу є категорії цінності, якості, норми, цілі, процедури, результати, продукти, корекція діяльності. Особливим в цьому підході є поняття «дія», як основа будь-якої діяльності [13, с. 149].

Серед функцій праксіологічного підходу виділяють діяльнісну функцію, яка полягає в проникненні у сутність діяльності з психологічної та педагогічної точок зору, виявленні її закономірності, умов успішного перебігу, активізації максимальної активності особистості [10; 13].

Серед науково-практичних підходів до організації освітнього процесу, що є значущими для нашого дослідження, виділимо компетентнісний, особистісно орієнтований та інтегрований.

Одним із найбільш обговорюваних у науковій спільноті (І. Бех, Н. Бібік, Л. Ващенко, В. Галузяк, І. Гудзик, О. Глузман, Г. Єльнікова, Е. Зеєр, І. Зимня,

В. Краєвський, Н. Кузьміна, О. Локшина, В. Луговий, А. Маркова, Н. Нагорна, О. Овчарук, Л. Парасценко, Н. Побірченко, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко, Г. Селевко, С. Сисоєва, Т. Смагіна, С. Трубачова, В. Химинець, Л. Хоружа, А. Хуторський, С. Шишов, А. Ярошенко та ін.) є компетентнісний підхід (лат. *competens* – здібний, знаючий), який став своєрідним засобом оновлення змісту сучасної освіти. Такий підхід О. Онопрієнко називає системним, міждисциплінарним, що характеризується особистісними та діяльними аспектами [11, с. 28], бо він полягає в спрямуванні освітнього процесу на формування ключових та предметних компетентностей, висуває на перше місце не високий рівень поінформованості особистості, а вміння вирішувати проблеми.

Орієнтуючись на сучасний ринок праці, важливим нині є не тільки вміння оперувати власними знаннями, а й бути готовим змінюватись та пристосовуватись до нових потреб та умов ринку праці, оперувати інформацією, активно діяти, швидко приймати рішення, навчатись упродовж життя [9, с. 6].

Отже, впровадження компетентнісного підходу означає переорієнтувати освіту з процесу на результат в діяльній вимірі.

Особистісно орієнтований підхід передбачає урахування своєрідності кожної особистості, інтереси якої проголошуються пріоритетними (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, В. Краєвський, В. Кремень, В. Моляко, О. Пехота, С. Подмазін, В. Рибалка, О. Савченко, В. Сериков, С. Сисоєва, І. Якиманська та ін.).

Особистісно орієнтована модель освіти була впроваджена на противагу авторитарній моделі, у якій поняттю «особистість» відводилася незначна роль. На думку І. Бека такий підхід забезпечує морально-духовний розвиток суб'єкта, призводить до виховання вищих сенсів життя людини і практичної орієнтації на них у своїй життєдіяльності [1].

Реалізація особистісно орієнтованого підходу, якому властива гуманістична і психологічна спрямованість, передбачає створення такого середовища, в якому б відбувалось залучення особистості до активної діяльності, яка спрямовує її на саморозвиток та самовираження.

В свою чергу інтегрований підхід (інтеграція – від лат. *Integrum* – ціле, лат. *Integratio* – відновлення) передбачає організацію освітнього процесу таким чином, щоб забезпечувалась цілісність предметних знань та формування цілісної картини світу (Н. Бібік, І. Большакова, М. Вашуленко, Н. Гавриш, М. Іванчук, Н. Коваль, І. Козловська, О. Просіна, Т. Пушкарьова, О. Савченко).

Інтегративний підхід дає можливість педагогу формувати в учнів знання, що будуть характе-

ризуватися вищим рівнем осмислення, динамічністю їх застосування в різних ситуаціях, дієвістю та системністю. До того ж інтеграція сприяє розширенню пізнавального досвіду учнів, формуванню інтересу до подій, явищ та процесів дійсності, розвиває загальнонавчальні навички дітей [7, с. 10–11].

Інтегрований підхід реалізує ідею від цілісності діяльностей до системного цілісного знання про об'єкт. Такий підхід змушує суб'єкта об'єднати практичну діяльність у цілісність, шукаючи причину цього об'єднання в системному уявленні про певний об'єкт чи явище, який науково парціально пізнавався за діяльнісного підходу [5, с. 58].

Отже, в розглянутих загальнометодологічних та науково-практичних підходах акцентується увага на визначній ролі активної діяльності особистості в освітньому процесі.

Разом з тим розуміння діяльності як засобу розвитку особистості є психологічною основою діяльнісного підходу. С. Гончаренко в «Педагогічному словнику» трактує термін «діяльність» як спосіб буття людини в світі, здатність її вносити в дійсність зміни [3, с. 98]. Діяльність є рушійною силою пізнання та розвитку людського суспільства.

Ще Я. А. Коменський у «Великій дидактиці» наголошував на тому, що діяльності дитина навчається тільки через діяльність; у навчанні недостатньо сприймати інформацію тільки на слух, потрібно використовувати різні аналізатори (замальовувати, промовляти вголос), і, найважливіше, виражати «діяльністю рук» [8, с. 171].

Суголосні Я. А. Коменському думки Ф. Фребеля: «...те, що дитина по спроможності зробить своїми руками – зліпить, складе, намалює, виріже – це вона найкраще зрозуміє й це міцніше заляже в її пам'яті» [16]. Педагог обґрунтував принцип самодіяльності й обумовив розвиток дитини діяльністю, а серед умінь, які формуються у дошкільника, Ф. Фребель називав здатність до самореалізації та самовираження у мистецькій діяльності [6].

Не можна оминати увагою і думки С. Русової щодо значущості практичної діяльності у розвитку дитини, а саме, впливу праці на процес запам'ятовування. Так, педагог обґрунтовувала важливість «самостійної праці» дитини, завдяки якій здійснюється оброблення отриманої інформації та включення дітей у драматизацію, проведення екскурсій, малювання, ліпку тощо [16, с. 59]. Праця, за переконанням С. Русової, має вабити дитину і процесом, і результатом, а для цього педагог так має організувати діяльність, щоб вона була цікавою, не одноманітною, а творчою та не втомлювала дитину [16, с. 48–50].

Проблема діяльнісного підходу в освіті перебуває у центрі уваги і сучасних дослідників.

Так, розтлумачуючи термін «діяльній особистісна концепція виховання» С. Гончаренко ствер-

джує, що дієвим виховання буде за умови, коли дитина включається в різноманітні види діяльності, оволодіваючи суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню її активності педагогом [3, с. 98].

За діяльнісного підходу в освіті, зазначає І. Бех, практика стає критерієм істинності пізнавальних результатів. А кінцевою метою діяльнісного підходу є перетворення того, хто навчається, у суб'єкта учіння. Такий підхід має забезпечити трансформацію суб'єкта учіння у суб'єкта практичної діяльності як цілеспрямованого перетворення дійсності [1].

У сучасному психолого-педагогічному словнику за редакцією О. Шапран, визначено, що діяльнісний підхід – означає організацію та управління цілеспрямованої навчально-виховної діяльності студента або учня в загальному контексті їх життєдіяльності (мається на увазі спрямованості їхніх інтересів, життєвих планів, ціннісних орієнтацій, розуміння сенсу навчання і виховання, особистісного досвіду). Цілком погоджуємось з О. Шапран в тому, що підґрунтям такого підходу, є реалізація діяльнісного характеру змісту освіти, в результаті якої відбувається перетворення студента або учня з об'єкта на суб'єкт навчання [17, с. 101–102].

Підсумовуючи, зазначимо, що саме діяльнісний підхід дозволяє створити умови для розвитку конкурентноспроможної, соціально активної та компетентної особистості.

Висновки і пропозиції. Методологічні підходи окреслюють загальну концептуальну позицію в освітньому процесі, визначають його системну організацію, особливості взаємодії його компонентів відповідно до визначених цілей навчання і виховання. Визначну роль у загальнонаукових та науково-практичних підходів грає активна позиція особистості (педагога, учня, студента). Діяльнісний підхід є квінтесенцією активної діяльності особистості в освітньому процесі.

Перспективами подальшого дослідження є вивчення особливостей впровадження діяльнісного підходу в початковій освіті.

Список використаної літератури:

- Бех І. Д. Компетентнісний підхід як освітня стратегія. *Компетентнісний вимір особистісного зростання учнівської молоді : теорія, практика, досвід*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 10–11 квіт. 2012); редкол. : Побірченко Н. А., Пашков В. В., Ястребова В. Я. та ін. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 6–11.
- Вакуленко В. М. Педагогічна акмеологія: досягнення і проблеми. *Філософія освіти*. 2006. № 3(5). С. 124–133.
- Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / гол. ред. С. Головка. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
- Жигірь В. І. Методологічні підходи як основа науково-педагогічних досліджень у професійній освіті. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 48. С. 107–115.
- Зайцева Л. Інтегрований підхід: сутність та можливість впровадження в дошкільній освіті. *Молодь і ринок*. 2011. № 12 (83). С. 55–58.
- Іванюк Г. І., Січкара А. Д. Ідеї діяльнісного підходу Ф. Фребеля в українському дошкільлі: від минулого до сьогодення. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (59). С. 101–105.
- Інтегративний підхід : актуальність, сутність, особливості впровадження в умовах початкової школи : навчально-методичний посібник / уклад. : Н. Б. Ларіонова, Н. М. Стрельцова. Харків : Друкарня Мадрид, 2018. 76 с.
- Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. В 2 т. Т.1. Великая дидактика / ред. и авт. биогр. очерка А. А. Красновский; пер. с лат. Д. Н. Королькова. Москва: Учпедгиз, 1939. 320 с.
- Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О.В.Овчарук. Київ: К. І. С., 2004. 112 с.
- Малихін А. О. Сутність і принципи праксеологічного підходу в методичній підготовці майбутнього вчителя технологій. *Наукові записки. Серія: педагогіка*. 2014. № 3. С. 72–77.
- Онопрієнко О. В., Онопрієнко О. М. Формування базових професійних компетентностей майбутнього вчителя фізичної культури у процесі вивчення фахових дисциплін. Черкаси: [б. в.], 2018, 274 с.
- Підлісний М. М. Проблеми аксіології та шляхи їх вирішення : моногр. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 164 с.
- Поліщук В. А. Практикологічний підхід як інноваційна основа вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2014. Випуск 32. С. 148–150.
- Професійна педагогічна освіта: акме-синергетичний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 389 с.
- Рогова О. Г. Аксіологічний аспект гуманітарної парадигми освіти. *Грані*. 2010. № 4 (72). С. 56–59.
- Русова С. Теорія і практика дошкільного виховання. Прага: Український громадський видавничий фонд, 1924. 129 с.
- Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я. М., 2016. 473 с.

Zubtsova Yu., Andryushchenko O. The Problem of Personal Activity in Context of General Methodological and Scientific-Practical Approaches in Education

The article is devoted to the problem of personal activity from the point of view of different methodological approaches. The author considers specific features of general methodological and scientific practical approaches in education, namely: the axiological approach, according to which education and upbringing priorities serve as a specific target and regulator of pedagogical processes; axiological approach, within which, personality is seen as developing, functioning, using ways that provide it with the highest social and professional effectiveness in activity; the praxeological approach, the basis of which are categories of values, qualities, norms, goals, educational processes, results, products, correction of activities and within which the personal activities that are based on the synthesis of theoretical knowledge and practical experience; the competence approach, which is to direct the educational process to the formation key and subject competencies, puts forward in the first place not high level of awareness of the individual, and ability to solve problems; the personality-oriented approach that takes into account uniqueness each person whose interests are declared a priority; an integrated approach, which involves the organization of the educational process in this way so as to ensure the integrity of subject knowledge and formation holistic picture of the world. The author emphasizes attention that in the considered general methodological and scientific and practical approaches emphasizes the importance of active personal activity in educational process.

Interpretation of the category «activity» in the scientific literature is analyzed. Particular attention is paid to the activity approach, which is based on the principle of active personality. It is proved that the basis of activity approach in education is the active nature of learning and the orientation of teachers to organization of students' activities, which will reveal the potential personality capabilities and turn a student out of an object into a subject of study.

Key words: *activity, methodological approaches, activity approach.*